

<https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-12>
УДК 930.2:[82-92+82-96]Буткевич.09

Павло Єремєєв

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: p.v.eremeev@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-2645>

ПРАВОСЛАВ'Я, МАЛОРОСІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІМПЕРСЬКИЙ НАРАТИВ У ПРАЦЯХ ХАРКІВСЬКОГО ЧОРНОСОТЕНЦЯ: ПРИКЛАД ПРОТОІЄРЕЯ ТИМОФІЯ БУТКЕВИЧА (1854–1925)¹

Метою дослідження є виявлення особливостей складного ідейного синтезу у творчості Тимофія Буткевича — яскравого представника білого духовенства та одного з найвпливовіших чорносотенців Харкова початку ХХ ст. На матеріалі його публіцистичних та наукових текстів реконструйовано взаємопереплетення трьох ключових компонентів його світогляду: православної традиції, малоросійської ідентичності та імперського нарративу. Показано, що Буткевич постає як типовий представник малоросійського дискурсу в його консервативному варіанті. Його позиція характеризувалася поєднанням непохитної лояльності до Російської імперії з яскраво вираженим регіональним патріотизмом. Українську культурно-історичну специфіку він інтерпретував як прояв російськості, що дозволяло йому

Як цитувати: Єремєєв П. Православ'я, малоросійська ідентичність та імперський нарратив у працях харківського чорносотенця: приклад протоієрея Тимофія Буткевича (1854–1925). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2026. Вип. 69. С. 234–259. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-12>

How to cite: Yermeyev P. Orthodox Religion, Little Russian Identity, and Imperial Narrative in the Works of a Kharkiv Black Hundred Activist: The Case of Archpriest Tymofiy Butkevych (1854–1925). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. 2026. No. 69. PP. 234–259. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-12> (In Ukrainian)

© Єремєєв П., 2026

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

¹ Статтю підготовлено в межах програми «Sustaining Ukrainian Scholarship» Центру перспективних досліджень CAS.

одночасно підкреслювати етнокультурні особливості малоросів і заперечувати їхню політичну окремішність. Важливим аспектом дослідження є аналіз історичних наративів Буткевича. У творах Буткевича козацький міф отримує специфічну інтерпретацію: події 1654 р. подаються як «возз'єднання», а образи Коліївчини (Гонта, Залізняк) — як символи православного опору. У типовий для малоросійської ідентичності спосіб Буткевич згадував Тараса Шевченка, якого зображав борцем з католицьким та юдейським впливом та союзником у боротьбі з «малоросійським сепаратизмом». Протоіерей використовував поняття «Україна» як синонім «Малоросії», інтегруючи його в імперський дискурс, а також розширював уявлення про український простір через концепт «півдня Росії». Політичні виступи Буткевича (зокрема щодо Холмщини) містять етнографічні аргументи, що свідчить про засвоєння елементів модерного націоналізму, будованого на основі домодерних ідентичностей, сконструйованих у Синописі 1674 р. Дослідження дає змогу зробити висновок про обмеженість бінарних моделей «імперське vs національне», розкриваючи багатогранну природу ідентичностей на українських землях Російської імперії. Випадок Буткевича свідчить, що кордон між «малоросійським» та «українським» на початку ХХ ст. був більш проникним, ніж це часто представляють в історіографії. Його ідейний доробок ілюструє необхідність більш нюансованого підходу до вивчення консервативних ідеологій, які могли по-різному комбінувати імперські та регіональні компоненти.

Ключові слова: Тимофій Буткевич, православ'я, релігія, церква, малоросійська ідентичність, імперський наратив, чорносотенство, українське питання, Російська імперія, національна ідентичність, образи, історіографія, інтелектуальна історія.

На початку ХХ ст. Тимофій Буткевич був одним із найвпливовіших представників білого духовенства Російської імперії, а його численні богословські та філософські праці були добре відомі серед освічених верств того часу (Мукhailyn 2007, 180; Abaschnik 2021, 21–48). Священник поєднував душпастирське служіння з активною роботою в низці церковних, державних і громадських комітетів; у період 1894–1906 рр. він обіймав посаду професора богослов'я в Харківському університеті (Khalanskii, Bagalei 1908, 9–11; Shudryk 2013, 69–72).

Вплив Буткевича поширювався також на сферу церковного управління загальноімперського рівня. У 1906 р. він брав участь у засіданнях Предсоборного Присутствія — дорадчого органу

при Святішому Синоді, створеного для підготовки Помісного Собору. З 1908 р. Буткевич входив до Особливої наради при Святішому Синоді у справах місії та очолював синодальну комісію з питань сектантства, від 1910 р. брав участь у роботі комісії з англіканських і старокатолицьких справ, а до квітня 1917 р. був членом Учбового комітету Синоду. 1 березня 1912 р. його було офіційно затверджено як постійного члена Предсоборної наради при Синоді (до скликання майбутнього Помісного собору). Буткевич двічі обирався до Державної ради Російської імперії, ставши одним із трьох представників білого духовенства в цьому найвищому дорадчому органі (Parfenova 2006, 23–45; Shudryk 2013, 69–72; Abaschnik 2021, 28).

Буткевич був активним членом правомонархічних організацій — Російських зборів і Союзу російського народу (Открытие і pervye shagi 1906, 5; Kaplin 2009, 140; Kharkivskiy universytet u spohadakh 2010, 352). Водночас, як буде показано нижче, його чітка проімперська й проросійська позиція поєднувалася з виразною малоросійською ідентичністю та емоційною прихильністю до українських історичних і культурних особливостей. Мета цього дослідження — з'ясувати, у який спосіб і під впливом яких чинників у текстах Буткевича конструювалися образи українських земель, наскільки візії протоієрея стосовно історичної долі та сучасного становища України були типовими для правомонархічного середовища на українських теренах.

Богословські та філософські погляди Буткевича вже неодноразово були досліджені (Pankov 1999; Denysenko 2000; Mykhailyn 2007; Shudryk 2013; Abaschnik 2021). Життєвий шлях протоієрея ставав темою краєзнавчих та аматорських праць (Parfenova 2006; Shvets 2015). Водночас питання про специфіку конструювання образів українських земель у творчості Буткевича досі не стало предметом окремого дослідження.

Уявлення протоієрея про минуле та сучасне українських земель заслуговують на докладний аналіз у ширшому контексті сучасних дискусій про місце «українського питання» в ідеології чорносотенства. Нерідко цю ідеологію описують як цілком ворожу до ідей української окремішності (Reient, Serdiuk 2021; Reient 2025, 134). Однак, як показують

праці Фейт Хілліс та Ольги Мартинюк, у правомонархічному середовищі на українських землях існувала своєрідна малоросійська свідомість, у межах якої українські (малоросійські) етнографічні та культурні особливості цінувалися як органічний складник загальноросійського національного проекту (Kotenko, Martyniuk, Miller 2012; Hillis 2013; Martyniuk 2016). Широку історіографічну дискусію спричинила праця Климентія Федевича (Fedevych, Fedevych 2017), у якій українських чорносотенців запропоновано розглядати як «імперський, панславістський і консервативно-християнський варіант українського національного руху» (с. 8). Хоча ця теза зазнала досить сильної критики (Kovalev 2018; Shatalov 2018; Gauchmann 2018; Zayarnyuk 2018; Kotenko 2020), вона порушила важливу проблему: необхідність нюансованого підходу до вивчення ставлення чорносотенців до української ідентичності та історичної спадщини.

Слід зазначити, що донедавна дослідження сприйняття чорносотенцями української етнічної та історичної специфіки здійснювали переважно на матеріалах Правобережної України. Аналіз джерел, пов'язаних зі Слобожанщиною та Лівобережжям, зокрема з Харковом, дозволяє виявити специфіку ідеологічних процесів на сході України та розширює географію історіографічного аналізу. У цьому контексті звернення до постаті Тимофія Буткевича дозволяє глибше зрозуміти інтелектуальний спектр консерватизму в Україні того періоду та простежити трансформації імперської ідентичності в умовах зростання модерних національних рухів.

Наше дослідження ґрунтується на корпусі джерел, що включає наукові й публіцистичні тексти, проповіді та виступи Буткевича (1902, 1907а, 1907б, 1910, 1910а, 1914). Спираючись на підходи Кембриджської школи інтелектуальної історії (Skinner 1963; Росок 2009) та концептуальну теорію метафори (Kövecses 2010), ми аналізуємо, як у межах історичних нарративів Буткевича конструювалося значення понять «Україна», «Малоросія», «народ» тощо залежно від контексту «мовленнєвих ігор» і метафоричних схем мислення. Ґрунтуючись на принципах біографічних досліджень, що їх сформулював П'єр Бурдьє (Bourdieu 2000), уявлення Тимофія Буткевича вивчають як результат взаємодії між соціальною

структурою та індивідуальною практикою: ми намагаємось простежити траєкторії його інтелектуального позиціонування в різних соціальних полях і виявити ті дискурсивні ресурси, які забезпечували конструювання його багаторівневих ідентичностей. На основі концепції «ми-груп» Георга Ельверта (Elwert 1995) у статті також розглянуто, як Буткевич свідомо чи несвідомо перекодував символи релігійної, національної та регіональної ідентичності та яку роль у цьому процесі відігравали його уявлення про минуле та сучасне українських земель.

Тимофій Буткевич народився в родині священника в селі Велика Рогозянка Харківської губернії (Parfenova 2006, 11). Більшість жителів цього села були українцями (Gumilevsky 2005, 174). Сам Тимофій Буткевич називав себе малоросом та підкреслював, що його предки були «холмськими малоросами» (Butkevich 1912, 838–839). У промові на засіданні Російських зборів 10 вересня 1906 р. Буткевич зазначив, що чув «рідну малоросійську мову» в Державній Думі (Butkevich 1907a, 195–203).

Тимофій Буткевич наголошує на регіональній специфіці Малоросії у своєму описі біографії харківського єпископа Амвросія Ключарева, опублікованому 1902 р. Зазначаючи, що Амвросій Ключарев походив із центральної Росії, Буткевич пише, що в перші роки перебування архієрея в Харкові місто «було для нього ще чуже, Малоросія — чужа територія» (Butkevich 1902, 194). Описуючи візит Амвросія до міста Суми, Буткевич наводить такі слова зі звернення відомого українського підприємця Івана Харитоненка до владики Амвросія: «Ваше Преосвященство, ви приїхали з Великої Росії, а ми — малороси; ми маємо особливий характер через особливі умови життя в Малоросії, і тому будьте поблажливі й терплячі до нас, якщо ми по своїй натурі скажемо щось зайве або недоречне — ми простий народ, але слухняний і віруючий!» (Butkevich 1902, 167).

Тимофій Буткевич також наводить відповідь Амвросія, яка, зокрема, містила такі слова: «Що ви сказали про Малоросію, натякаючи на якусь відмінність між малоросами й великоросами, — я не визнаю цієї різниці за суттєву: це один і той самий російський народ, слов'янський, єдиний, що має одну православну віру і одного Государя, який із часів

царів іменується Самодержцем Великої, Малої та Білої Русі. Якщо наше слов'янське плем'я, розділене горами й ріками, за відсутності сполучення виробило в окремих місцях особливі звичаї й обряди, то нехай ці особливості залишаться справою історії, а тепер нам слід міцніше єднатися й творити єдине, неподільне Російське царство, бо в цій єдності вся сила й могутність нашої Вітчизни. Я не бачу жодної незгоди: і там, і тут я бачу в більшості лагідність характерів і готовність до всякого добра» (Butkevich 1902, 168).

Загалом біографія Амвросія у викладі Буткевича написана в апологетичному стилі, а слова та вчинки владики супроводжуються всілякою похвалою. Щодо образів Малоросії Тимофій Буткевич, з одного боку, визнає її регіональні відмінності від Великої Росії, але з іншого — явно солідаризується з Амвросієм Ключаревим, який розглядав малоросійські особливості як прояв російськості. Водночас важливо, що Тимофій Буткевич вважав за необхідне навести публічну розмову Івана Харитоненка з Амвросієм Ключаревим щодо відмінності між «малоросами» і «великоросами».

Варто підкреслити, що Слобожанщина в наведеному тексті безсумнівно описується як частина Малоросії, а сама Малоросія виокремлювалася на підставі «особливих звичаїв та обрядів». Як буде показано нижче, під час обговорення проєкту створення окремої Холмської губернії Тимофій Буткевич характеризував і Холмщину як частину Малоросії — за мовою та звичаями місцевого населення (Butkevich 1912, 638–639).

Отже, протоіерей розумів Малоросію в етнічних категоріях, що відображає загальну трансформацію значення цього терміна протягом «довгого» XIX ст. Якщо у XVIII ст. термін «Малоросія» використовували географічно, позначаючи переважно територію Гетьманщини (Kotenko, Martyniuk, Miller 2012, 63), то в XIX ст. Малоросію поступово почали сприймати як етнічне поняття (Tolochko 2012, 47–134). Водночас етнічні характеристики Малоросії по-різному трактували прибічники ідеї «єдиної російської нації» та представники українського національного руху, який у другій половині XIX — на початку XX ст. дедалі активніше прагнув символічно відокремити

українців від росіян (Kotenko, Martyniuk, Miller 2012, 84). У цьому контексті Тимофій Буткевич постає як типовий прибічник малоросійської ідентичності, яка була поширеною на українських землях у другій половині XIX — на початку XX ст. (Hillis, 2013; Coleman 2015–2016, 343–372). Визнаючи й позитивно характеризуючи певні українські (малоросійські) етнічні особливості, він убачав у них специфічний прояв російськості. Малоросійська й загальноросійська ідентичності в Буткевича співвідносилися як частина і ціле.

Протоієрей брав участь у дискусіях щодо статусу української мови та допустимості її використання в пресі. У 1904 р. у зв'язку із запитом Комітету міністрів про можливе скасування обмежень на українське друкарство при Харківському університеті була створена комісія під головуванням Миколи Сумцова. До її складу, зокрема, увійшов і Тимофій Буткевич. Комісія підготувала записку, яка була одностайно схвалена Університетською радою 5 квітня 1905 р. (Ukrainska identychnist' 2013, 350). З одного боку, у записці зазначалося, що «малоруська мова з лінгвістичного погляду є діалектом російської мови». З другого боку, на тій самій сторінці йшлося: «Малоруська мова нині досягла такої міри відмінності від російської літературної мови, що малоросові важко зрозуміти книжки, видані нею. Коріння малоруської літератури сягає глибокої давнини» (Ukrainska identychnist' 2013, 350). Автори підкреслювали талант українських письменників і критикували обмеження щодо української мови (Ukrainska identychnist' 2013, 360). Отже, правий монархіст Тимофій Буткевич був готовий засуджувати заборони на українське друкарство й висловлювати схвалення українській літературі.

Згодом у праці «Огляд російських сект і їхніх відгалужень» Тимофій Буткевич, захищаючи літургійне використання церковнослов'янської мови, писав: «Церковнослов'янську мову справді слід назвати застарілою, але, не згадуючи вже про те, що століттями вона освячена як мова Церкви та молитви, вона все ще має значення об'єднувальної релігійної ланки: і великороси, і малороси, серби, болгары та чорногорці славлять нею Творця, і для цього вона підходить більше, ніж навіть російська мова, яка є менш зрозумілою для згаданих слов'янських народів» (Butkevich 1910, 379–380).

Як бачимо, мовні відмінності між малоросами й великоросами Тимофій Буткевич розглядав як подібні до тих, що існують між великоросами та іншими слов'янськими народами.

Сприйняття терміна «Україна» Тимофієм Буткевичем заслуговує на окремих аналіз. Російські чиновники кінця XIX — початку XX ст. часто сприймали цей термін у негативному ключі, вважаючи його символом українського сепаратизму (Ukrainska identychnist' 2013, 355). Водночас Тимофій Буткевич уживав слово «Україна» з позитивними конотаціями. Показово є його доповідь «Про католицьку і протестантську місію», виголошена на засіданні Особливої наради при Священному Синоді у 1908 р. Вказуючи, що інославна проповідь становить серйозну загрозу православ'ю на території Російської імперії, Буткевич, серед іншого, згадує історичне минуле, зазначаючи: «На півдні Росії нині нашим православним малоросам живеться не краще. На дорогій мені Україні, певно, немає й п'яді землі, яка колись не була б окроплена шляхетною козацькою кров'ю наших славетних предків — і окроплена саме, як свідчить історія краю, за віру Православну, за Русь святу! А тепер на цій святій землі на Православ'я розгорнуто справжнє гоніння! Свобода совісті там дала волю всім — і штундистам, і баптистам, і толстовцям, і духоборам, і молоканам, і хлистам, і скопцям, і волоцюгам, і адвентистам, і “новим ізраїльтянам” — лише для одних православних, корінного населення, не знайшлося більше місця на рідній землі. Забувши, чиї вони діти, забувши свої святі традиції, забувши Гонту й Залізняка, вони покірно схиляли голови перед євреями, поляками й німцями. От кому нині вони продають свою віру!» (Butkevich 1907, 3–4).

Ми бачимо, що історичне минуле України Буткевич включає до загальноросійського наративу, оснований на спільній вірі та фактах боротьби українського козацтва за православ'я. Показово, що лідерів Коліївщини — Максима Залізняка та Івана Гонту — Тимофій Буткевич сприймає з позитивними конотаціями як захисників віри, а забуття їхнього досвіду він закидає сучасним йому українцям як провину. В цьому контексті варто зазначити, що «козацький міф» був важливим складником українського національного проєкту, який формувався

протягом «довгого» XIX ст. (Ploky 2013, 18). Однак конкурентна малоросійська ідентичність також зверталася до козацької історії України, намагаючись осмислити її як прояв російської історичної долі (Hillis 2013, 220–225). У цьому розумінні Тимофій Буткевич був цілком типовим. Утім, якщо в офіційному російському дискурсі на зламі XIX–XX ст. термін «Україна» поступово «відавався» представникам українського національного проєкту (Kotenko, Martyniuk, Miller 2012, 84), Тимофій Буткевич продовжував символічно наділяти це слово конотаціями, пов'язаними з образами російської єдності. Очевидно, яскраво виражена регіональна ідентичність священника та його певна укоріненість у локальному матеріалі призвели до того, що він не міг сприймати слово «Україна» як щось чуже своїй ідентичності. В історичних джерелах і українських піснях було надто багато згадок цього терміна, і Тимофій Буткевич намагався осмислити його значення в межах парадигми малоросійськості.

Окремої уваги заслуговує сприйняття Тимофієм Буткевичем терміна «південь Росії» як синоніма слова «Україна». Як зауважує Володимир Кравченко, у другій половині XIX ст. на основі інтенсивної модернізації південностепової периферії Російської імперії формувалася регіональна ідентичність півдня Росії. Водночас термінологія «південноросійського», яка поширилася в дискурсі другої половини XIX — початку XX ст., сприяла розширенню уявлень про національний простір України за межі регіонів колишніх козацьких автономій: Гетьманщини, Слобожанщини та Запорожжя (Kravchenko 2010, 184–187). Тимофій Буткевич, будучи прибічником ідеї загальноімперської єдності, також зазнав впливу цієї тенденції.

У 1909 р. Тимофій Буткевич виголосив промову, яка стала найяскравішим прикладом його виразної малоросійської ідентичності. Тоді, після другого обрання Буткевича членом Державної ради, йому довелося переїхати з Харкова до Петербурга. На його честь у приміщенні Харківської семінарії було організовано урочисте зібрання. Під час цього заходу Буткевич сказав: «Пекучим болем стискається моє серце від думки, що я повинен залишити країну, яка виростила, вигодувала, виплекала і виховала мене своїми чудесними піснями,

своїми задушевними думами, своїм славним минулим і скорботним теперішнім. О, пробач, моя любя, моя любя Батьківщино, моя Малоросія, що я залишаю тебе!.. Я ніколи не перестану бути твоїм сином і не забуду тебе» (Fedorovsky 1910, 132).

Прихильність Тимофія Буткевича до Малоросії, поєднана з вірністю Російській імперії, порушує важливе питання: якою мірою множинність його ідентичностей може бути інтерпретована в категоріях модерного націоналізму?

До певної міри вказане поєднання культурної симпатії до малоросійського простору з політичною лояльністю до імперського центру корелює з домодерною концепцією «словено-російського народу». Як зазначає Володимир Кравченко, ця концепція формувалася під впливом західної культури, розвивалася в ідейній опозиції до Заходу та була далекою від модерного націоналізму. Місцева провінційна культурна традиція в цій парадигмі відіграла роль допоміжного ресурсу імперсько-православного антизахідного дискурсу. У Харкові на межі XIX–XX ст. модерні національні проекти залишалися маргінальними на тлі домодерних уявлень про спільноту, засновану на релігійних, культурних та історичних нарративах, репрезентованих образом «славяно-російського народу» (Kravchenko 2010, 11, 127, 189).

Щось подібне можна простежити у світогляді Тимофія Буткевича. Може здатися, що цей священник був далекий від етнічного націоналізму. Однак більш уважний аналіз його текстів свідчить про вплив модерних національних парадигм на погляди Буткевича. Погляди протоієрея Буткевича не можна ототожнювати із середньовічним образом Святої Русі, що формувався навколо святих ікон, віри, царя та держави, залишаючи мало місця для мови та етнічності (Cherniavsky 1961, 101–127; Hobsbawm 1992, 51). У політичних аргументах Буткевича нерідко саме етнічний чинник відіграв головну роль.

З такого погляду показовими є докази, які Буткевич висловив під час обговорення в Державній раді питання про створення окремої Холмської губернії. Це питання мало принциповий характер, оскільки створення Холмської губернії означало адміністративне відокремлення регіону з переважно східнослов'янським населенням від губерній

із переважно польським населенням (Zakharchyn, Sheptytska 2012). Тоді як у публікаціях Любомира Дімша, Штефана Дзевульського та Генрика Верценського, які підтримували польський характер Холмщини, звучали численні протести, Буткевич обстоював необхідність створення губернії, апелюючи до етнічної єдності Малоросії як складника російського простору. У своїй промові 12 червня 1912 р. Буткевич заявив: «Такі об'єктивні та неупереджені вчені, як Кольберг, Чублінський, Янчук, Шимановський і наш високоповажний Д. І. Багалій, своїми серйозними науковими дослідженнями з безперечною переконали мене у тому, що й нині у Холмщині ми маємо справу з природним російським населенням, а стосовно нашої Малоросії — з населенням навіть архаїчного характеру. Увійдіть до хати холмщанина, подивіться обстановку, в якій він живе, поговоріть з ним, познайомтеся з його світоглядом — і ви забудете, де ви — у Холмщині чи Полтавській губернії. Його зовнішній вигляд, його костюм, його зачіска, вишиті малоросійським швом рушники, що прикрашають його ікони, квитки з різнокольорового паперу, розшиті сорочки на його дружині та дочках, стрички в їхніх косах та очипки — все вам підкаже, що ви перебуваєте у нашій малоросійській сім'ї; говорити він з вами буде також помалоросійськи, пересипаючи свою мову дотепними малоросійськими прислів'ями та приказками; пригостатиме він вас буде малоросійським борщем, галушками, варениками; час він, навіть ставши католиком, визначатиме за російськими православними святими, а не польським католицьким» (Butkevich 1912, 838–839).

Як бачимо, у цьому випадку етнографія була вирішальним чинником для Буткевича у розв'язанні політичного питання. Навіть церковні аспекти відігравали другорядну роль. Зазначений факт слід розглядати в ширшому контексті взаємозв'язку між релігією та національною свідомістю. Деякі дослідники націоналізму, як-от Карлтон Гейс, вважають, що зростання націоналізму зазвичай супроводжується секуляризацією (Hayes 1926, 93–126). З другого боку, Ерік Гобсбаум на прикладах Польщі та Ірландії демонструє, що зв'язок між релігією та національною ідентичністю може бути дуже тісним (Hobsbawm 1992, 67). Ми більше схильні погодитися з Петером Альтером, який слушно

зауважує, що тут немає прямого лінійного зв'язку, але націоналізм є по суті секулярною ідеологією. Навіть якщо релігійний чинник лежить в основі уявлень щодо кордонів національної спільноти (як це було у випадку з Польщею чи Ірландією), у націоналіста саме нація, а не конфесія, посідає найвищу позицію в ієрархії цінностей (Alter 1989, 9–13).

Звісно, акцент Буткевича на етнографії міг бути ситуативним, адже етнографічну «малоросійськість» Холмщини було легше довести, ніж її православність — у регіоні мешкало багато греко-католиків. Маємо справу з прикладом своєрідної «мовної гри», коли залежно від контексту й мети висловлювання особа свідомо або несвідомо переозначає критерії зарахування тієї чи іншої групи до «своїх». Та навіть сама можливість такої структурованої аргументації з боку священника й «чорносотенця» є досить показовою.

Значущим є й те, що Тимофій Буткевич звертався до праць професора Харківського університету Дмитра Багалія для обґрунтування російського характеру Холмщини. Дмитро Багалій разом із Миколою Сумцовим належав до наукової школи, що інтерпретувала історію під впливом демократичної, народницької та української національної парадигм (Klavchenko 2010, 208). У своїй автобіографії 1927 р. Багалій писав: «Моя українізація не була примусовою, а мала стихійний характер і закінчилася за студентських років до 1880 р. Відтоді з мене назавжди вже зробився цілком свідомий українець» (Bahalii 1927, 14). Так само, як і Буткевич, Дмитро Багалій у 1912 р. був членом Державної ради й підтримав створення Холмської губернії на етнографічних засадах. Отже, Тимофій Буткевич, будучи представником «чорної сотні», поділяв позицію ліберального українофіла Багалія в питанні адміністративного статусу Холмщини.

Те, що саме етнографічні характеристики населення були для Буткевича головним аргументом у політичній дискусії, свідчить про наявність у його позиції рис модерного націоналізму, який передбачає легітимацію держави не на основі станової чи династичної логіки, а через апеляцію до специфіки населення, об'єднаного в межах державних кордонів (Alter 1989, 14–17). Подібна риса світогляду не була чимось

незвичним для представників малоросійської ідентичності в Україні того часу: як показує Сергій Наумов, малоросійська свідомість кінця XIX — початку XX ст. може розглядатися як складник загальноросійського національного проєкту, який був альтернативою українському (Naumov 2017). В цьому контексті Буткевич був достатньо типовим, коли переосмислював етнографічні матеріали, зібрані представниками українського національного руху, і включив їх до загальноросійського національного нарративу. Ба більше, есенціалізоване й телеологічне уявлення про «український» та «малоросійський» рухи часто спрощує складність цих ідентичностей. Очевидно, що набір ідентичностей у свідомості людини не є певною незмінною ієрархією: радше йдеться про складний, не цілком усвідомлений набір взаємопов'язаних (а часом і суперечливих) уявлень, певні з яких актуалізуються в діалогівій взаємодії з навколишнім світом. Отже, Сумцов і Багалій, з одного боку, і Буткевич — з другого, могли виступати інтелектуальними та політичними союзниками з окремих питань. Водночас в інших контекстах їхні позиції й реакції істотно різнилися.

Зазначаючи вплив модерного націоналізму на погляди Тимофія Буткевича, не варто заперечувати й доволі глибокі історичні витоки малоросійської ідентичності, яку він демонстрував. Це також не було чимось унікальним. Ольга Андрієвська стверджує, що наприкінці XVIII — на початку XX ст. в російсько-українському дискурсі співіснували дві різні культурні парадигми. Перша парадигма ґрунтувалася на уявленні про давню, суверенну Україну-Русь як окрему землю й народ, що мають власну історію, права та культурну тяглість. Це бачення розвивалося в межах політичної традиції Речі Посполитої, отримало легітимацію під час повстання 1648 р., підтримувалося впродовж XVIII ст. історіографією козацької еліти та набуло модерної форми в Історії Русів. Центральним у цій традиції було переконання, що Україна-Русь вільно й добровільно вступала в союзи — спочатку з Польщею, а згодом із Росією — зберігаючи при цьому свою окремішність і права. Друга парадигма натомість просувала ідею всеросійської єдності, у якій українці та росіяни розглядалися як частини єдиного «російського» народу, об'єднаного

спільною православною спадщиною, походженням від Русі та спільною історичною долею. Ця концепція, попри свою централізовану природу, частково виникла з релігійно-політичних криз у межах Речі Посполитої та спочатку була підтримана православними інтелектуалами в Україні, які прагнули побудувати мости до Московії. Вона базувалася на ідеї *Slavia Orthodoxa* — ширшої слов'янсько-православної спільноти, що виходила за межі національних кордонів (Andriewsky 2003, 196–198). Особливо важливою у формуванні цієї всеросійської візії була поява Синопису (1674), написаного під патронатом Інокентія Гізеля в Києві. Цей текст трактував союз з Московією як релігійно та династично зумовлений, подаючи царя як православного самодержця — наступника князя Володимира й оборонця православного світу. Отже, Синопис заклав основи російського історичного наративу, в якому Переяславська угода сприймалася як природне й органічне «возз'єднання» руських земель. Зенон Когут показав, що «Синопис» обґрунтовував союз із Московією на династичних, релігійних і навіть етнічних підставах (Kohut 2004, 169–186).

Зв'язок модерних національних переконань Тимофія Буткевича із домодерними ідентичностями не є унікальним. Ерік Гобсбаум зауважує, що почуття та символи протонаціональної спільноти можуть стати основою для формування модерного націоналізму (Hobsbawm 1992, 78). Ця риса помітна й у світогляді Буткевича: елементи модерного націоналізму в його свідомості спиралися на парадигми, сформовані ще в дискурсах донціональної доби.

Інтерес Буткевича до українських етнічних характеристик також був пов'язаний із процесами ментального картографування земель сучасної України, що відбувалися в Російській імперії протягом «довгого» XIX ст. Як показує Олексій Толочко, з кінця XVIII ст. етнічні особливості, зафіксовані інтелектуалами, стали важливим елементом формування модерних національних проєктів (Tolochko 2012, 47–134). За Ентоні Смітом, модерна нація не просто витворюється наново, а часто спирається на вже наявні етнічні традиції — не як спадок у прямому значенні, а як ресурс для нового конструювання національної спільноти (Smith 1994). Тимофій Буткевич, спираючись як на власний досвід

перебування в українсько-російському прикордонні, так і на наявну інтелектуальну традицію, визнавав та підкреслював існування етнічної специфіки України, водночас вписуючи її в загальноросійську парадигму.

Захищаючи «малоросійський» характер Холмщини і необхідність її адміністративного відмежування від польських регіонів, Тимофій Буткевич звертається до історичних образів гноблення православних у Речі Посполитій, посилаючись при цьому на Тараса Шевченка й Дмитра Яворницького: «Читайте дивовижну поему Шевченка “Гайдамаки”, ознайомтеся з дослідженнями професора Еварницького... Ось де ви знайдете справжній і об’ємний мартиролог, ось де ви побачите душу потрясаючі картини кривавих переслідувань, людиноненавистництва, нетерпимості, неймовірних страждань... Але я не буду говорити про цей тяжкий час, пережитий моєю батьківщиною. Завдяки покровительству одноплемінної й одновірної Росії він минув і ніколи не повернеться. Мою батьківщину врятувало від тяжкого польського гніту її воз’єднання з великою Росією» (Butkevich 1912, 842).

Слід зауважити, що позиція Тимофія Буткевича щодо Тараса Шевченка не була унікальною. Хоча на початку ХХ ст. Шевченків міф уже став ключовою компонентою українського національного дискурсу, багато представників малоросійського руху сприймали поета як частину своєї «групи ми», актуалізуючи його антипольські та антиєврейські пасажі (Hillis 2013, 108, 193). Подібне сприйняття образу Тараса Шевченка було також поширеним серед чорносотенців в Україні (Fedevych, Fedevych 2017, 95–126). Як зазначає Сергій Сільванович, зважаючи на матеріали Катеринославської преси, ще за життя Шевченка його авторський міф вбудовувався в дискурс різних ідеологічних «-ізмів» і суспільно-політичних течій, що згодом забезпечило багатшаровість рецепцій «Кобзаря» (Silvanovych 2023).

Показовим є також посилання Буткевича на праці Дмитра Яворницького — дослідника, який у 1884 р. був звільнений з Харківського університету за звинуваченням в українофільстві та сепаратизмі. Насправді Яворницький відкидав звинувачення в сепаратизмі (і, можливо, був ширим). Утім, він рішуче обстоював ідею українців як окремої істо-

ричної та культурної спільноти, у сучасній історіографії дослідник односторонньо характеризується як прихильник «української ідеї» (Svitlenko 2017; Silvanovych 2023, 44).

Уявлення Тимофія Буткевича про козацьку історію найповніше розкриваються в доповіді, яку 1910 р. Тимофій Буткевич виголосив у Державній Раді під час обговорення законопроекту щодо обмеження фінської автономії. Намагаючись заперечити використання історичних аргументів задля збереження особливого статусу Великого князівства Фінляндського, протоієрей зазначив: «Користуючись тими методами й прийомами, які були тут застосовані противниками розглядуваного законопроекту, можна дійти будь-якого висновку й зробити найнесподіваніші узагальнення. Наприклад, за допомогою цих методів і прийомів я сміливо можу доводити вам, що моя батьківщина — Малоросія — має набагато більше історичних і юридичних прав на політичну самостійність, ніж Фінляндія» (Butkevich 1910, 402).

Буткевич говорить про події середини XVII ст. як «возз'єднання Малоросії з Великоросією», підкреслює, що «козаки не були завойовані зброєю, як фіни, але добровільно возз'єдналися з єдиновірним і єдинокровним російським народом» (Butkevich 1910, 402). Отже, в історичних уявленнях Тимофія Буткевича відобразився той історичний наратив, який простежувався ще в козацькій історіографії XVIII ст., де захист козацькою елітою XVIII ст. «малоросійських прав і вольностей» обґрунтовувався, серед іншого, ідеєю про те, що малоросіяни, будучи «вольним народом», вступили у добровільні угоди з польським королем, а пізніше — з московським царем (Kohut 2004, 88). Ця ідея згодом яскраво проявилася в «Історії Русів» та мала величезний вплив на розвиток української історіографії вже у XIX ст. (Kohut 2004, 195).

Навівши історичні аргументи на користь «малоросійської» окремішності, протоієрей після цього зазначив: «Насправді не лише я, хто гаряче любить свою батьківщину, але й жоден розсудливий малоросіянин заради блага самої Малоросії не побажав би тепер її політичного відокремлення від Росії» (Butkevich 1910, 403). Звернення до історичного минулого українських земель у цьому контексті мало на меті показати хибність спроб застосовувати історичний принцип

у поточних політичних дебатах і в такий спосіб заперечити фінські історико-політичні прагнення.

Критикуючи ідеї політичного відокремлення України від Росії, Буткевич стверджував: «Так, ще є безрозсудні голови, які захоплюються нездійсненними сепаратистськими мріями; але їх уже давно, рівно 50 років тому, було засуджено й висміяно українофілом — у найкращому сенсі цього слова — знаменитим малоросійським поетом Шевченком» (Butkevich 1910, 403). Цікаво, що й тут образ Тараса Шевченка Буткевич інтерпретує в контексті схарактеризованої вище малоросійської ідентичності. Загалом же звернення до української історії дозволяє протоіерею зробити висновок, що апеляції до минулого в спробах легітимізувати дезінтеграцію імперії є абсурдні й небезпечні, тож і прагнення обґрунтувати автономію Великого князівства Фінляндського на основі історичних даних не є переконливим.

Отже, дослідження ідейного доробку протоіерея Тимофія Буткевича (1854–1925) висвітлює складний взаємозв'язок православ'я, малоросійської ідентичності та імперського наративу в умовах національного піднесення початку ХХ ст. Буткевич поєднував лояльність до Російської імперії з виразною малоросійською ідентичністю, інтерпретуючи українську культурно-історичну специфіку як органічний складник «російськості». Його світогляд характеризувався гнучким використанням козацького міфу в імперському дискурсі: події 1654 р. трактувалися як «возз'єднання», а образи Коліївщини (Гонта, Залізняк) позиціонувалися як символи православного опору. Показовою була позитивна конотація терміна «Україна», який використовували як синонім «Малоросії», що свідчить про адаптацію імперської риторики до локального контексту. Під впливом імперських модернізаційних процесів Буткевич ототожнював «південь Росії» з Україною, поділяючи поширену тоді тенденцію розширеного розуміння українського простору. Політична аргументація Буткевича виявляла парадокс: з одного боку, він активно застосовував етнографічні критерії (зокрема в питанні Холмщини), демонструючи вплив модерного націоналізму, з другого — залишався вірним традиційній імперській парадигмі. Ця суперечливість підтверджує гібридний характер малоросійської ідентичності, яка дозволяла ситуа-

тивні альянси з українофілами (наприклад, у використанні досліджень Багалія), але категорично відкидала будь-які форми політичного сепаратизму. Випадок Буткевича спростовує бінарне бачення «імперське versus національне», ілюструючи складний характер ідентичностей у прикордонних регіонах імперії та підкреслюючи необхідність контекстуального аналізу інтелектуальних траєкторій поза суворими ідеологічними схемами.

Список літератури / References

Abaschnik V. Otto Pfliederer und die deutsche Theologie in der kritischen Darstellung von Timofej Butkevič. *Journal for the History of Modern Theology / Zeitschrift für Neuere Theologiegeschichte*. 2021. Vol. 28. PP. 21–48. <https://doi.org/10.1515/znth-2021-0002>.

Alter P. Nationalism. Transl. by Stuart McKinnon-Evans. London: Edward Arnold, 1989. IV, 172 p.

Andriewsky O. The Russian-Ukrainian Discourse and the Failure of the “Little Russian Solution,” 1782–1917 / eds. A. Kappeler, Z. Kohut, F. Sysyn, M. von Hagen. *Culture, Nation and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945)*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2003. PP. 182–214.

Bahalii D. Avtobiohrafia: piatdesiat lit na storozhi ukrains'koi nauky ta kultury. Kyiv: Z druk. Ukr. akad. nauk, 1927. 163 s. (In Ukrainian)

Багалій Д. Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Київ: З друк. Укр. акад. наук, 1927. 163 с.

Bourdieu P. The Biographical Illusion / eds. P. du Gay, J. Evans, P. Redmond. *Identity: A Reader*. London: SAGE, 2000. PP. 297–303.

Butkevich T. I. Kak Gosudarstvennaja дума razreshala agrarnyj vopros? *Mirnyj trud*. 1907. No. 7. S. 195–203. (In Russian)

Буткевич Т. И. Как Государственная дума разрешала аграрный вопрос? *Мирный труд*. 1907. № 7. С. 195–203.

Butkevich T. I. O missii katolicheskoi i protestantskoj: Doklad, pročitannyj v zasedanii osobogo po missionerskim delam Soveshhanija pri Sv. Sinode. 27-go marta 1908 g. Sankt-Peterburg: tip. Kolokol, 1907. 160 s. (In Russian)

Буткевич Т. И. О миссии католической и протестантской: Доклад, прочитанный в заседании особого по миссионерским делам Совещания при Св. Синоде. 27-го марта 1908 г. Санкт-Петербург: тип. Колокол, 1907. 160 с.

Butkevich T. I. Obzor russkikh sekt i ih tolkov. Har'kov: Tip. Gubernskago pravlenija, 1910. X, 607, [1], XIX s. (In Russian)

Буткевич Т. И. Обзор русских сект и их толков. Харьков: Тип. Губернского правления, 1910. X, 607, [1], XIX с.

Butkevich T. I. Rech', proiznesennaja prot. T. I. Butkevichem v obshhem zasedanii Gosudarstvennogo Soveta, pri obsuzhdenii zakonoproekta o obrazovanii samostojatel'noj Holmskoj gubernii, 13-go ijunja. *Vera i razum*. 1912. No. 12. S. 838–851. (In Russian)

Буткевич Т. И. Речь, произнесенная прот. Т. И. Буткевичем в общем заседании Государственного Совета, при обсуждении законопроекта о образовании самостоятельной Холмской губернии, 13-го июня. *Vera u razum*. 1912. № 12. С. 838–851.

Butkevich T. I. Vysokopreosvjashennyj Amvrosij, arhiepiskop Har'kovskij: Biogr. ocherk / [Soch.] Prot. T. I. Butkevicha. Har'kov: tip. Gub. pravl., 1902 [2], 349 s. (In Russian)

Буткевич Т. И. Высокопреосвященный Амвросий, архиепископ Харьковский: Биограф. очерк / [Соч.] Прот. Т. И. Буткевича. Харьков: тип. Губ. правл., 1902 [2], 349 с.

Butkevich T. Rech', proiznesennaja pri obsuzhdenii zakonoproekta o porjadke izdanija kasajushhhsja Finljandii zakonov i postanovlenij obshhegosudarstvennogo znachenija. *Vera i razum*. 1910. No. 15. S. 402–408. (In Russian)

Буткевич Т. Речь, произнесенная при обсуждении законопроекта о порядке издания касающихся Финляндии законов и постановлений общегосударственного значения. *Vera u razum*. 1910. № 15. С. 402–408.

Cherniavsky M. Tsar and People: Studies in Russian Myths. New Haven and London: Yale University Press, 1961. XIX, 258 p.

Coleman H. History, Faith, and Regional Identity in Nineteenth-Century Kyiv: Father Petro Lebedyntsev as Priest and Scholar. *Harvard Ukrainian Studies*. 2015–2016. Vol. 34. No. 1–4. Pp. 343–372.

Denysenko I. Vzglyady T. I. Butkevicha na sushhnost' i proishozhdenie religii. *Vira i rozum* [Faith and Reason]. 2000. No. 1. S. 66–70. (In Russian)

Денисенко І. Взгляды Т. И. Буткевича на сущность и происхождение религии. *Vira i rozum*. 2000. № 1. С. 66–70.

Elwert G. Boundaries, Cohesion and Switching. On We-Groups in Ethnic, National and Religious Forms. *Bulletin de l'APAD*. 1995. No. 10. PP. 1–16. <https://doi.org/10.4000/apad.1111>.

Fedevych K. K., Fedevych K. I. Za Viru, Tsaria i Kobzaria. Malorosiiski monarchisty i ukrainskyi natsionalnyi rukh (1905–1917 roky). Kyiv: Krytyka, 2017. 304 s. (In Ukrainian)

Федевич К. К., Федевич К. І. За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархисти і український національний рух (1905–1917 роки). Київ: Критика, 2017. 304 с.

Fedorovsky M. Proshhanie duhovenstva Har'kovskoj eparhii s mitroformym protoiereem T. I. Butkevichem, po sluchaju vtorichnogo izbranija ego chlenom Gosudarstvennogo Soveta i ot#ezda na postojannoe zhitel'stvo v Sankt-Peterburg. *Vera i razum*. 1910. No. 7. S. 131–136. (In Russian)
Федоровский М. Прощание духовенства Харьковской епархии с митрофорным протоиереем Т. И. Буткевичем, по случаю вторичного избрания его членом Государственного Совета и отъезда на постоянное жительство в Санкт-Петербург. *Вера и разум*. 1910. № 7. С. 131–136.

Gauchmann D. Mnozhestvennaja identichnost' kak issledovatel'skaja problema. *Ab Imperio*. 2018. No. 2. S. 213–224. (In Russian)

Гаухманн Д. Множественная идентичность как исследовательская проблема. *Ab Imperio*. 2018. № 2. С. 213–224.

Gumilevsky F. (Filaret). Istoriko-statisticheskoe opisanie Har'kovskoj eparhii. T. 1. Har'kov: Har'kovskij chastnyj muzej gorodskoj usad'by, 2005. 336 s. (In Russian)

Гумилевский Ф. (Филарет). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Т. 1. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2005. 336 с.

Hayes C. J. H. *Essays on Nationalism*. New York: The Macmillan Company, 1926. 279 p.

Hillis F. *Children of Rus': Right-Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2013. 348 p.

Hobsbawm E. J. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. XII, 206 p.

Kaplin A. D. Osobennosti deiatel'nosti pravykh orhanyzatsyj Khar'kova y Khar'kovskoj huberny v obscherossyjskom kontekste v nachale XX v. *Yuh Rossyy y Ukrayna v proshlom y nastoiaschem: ystoryia, ekonomyka, kul'tura: sb. nauch. tr. V Mezhdunar. nauch. konf. / otv. red. Y.T. Shatokhyn (h. Belhorod, 23–24 ianvaria 2009 h.)*. Belhorod: Yzd-vo BelHU, 2009. S. 138–142. (In Russian)

Каплин А. Д. Особенности деятельности правых организаций Харькова и Харьковской губернии в общероссийском контексте в начале XX в. *Юг России и Украина в прошлом и настоящем: история, экономика, культура*: сб. науч. тр. V Междунар. науч. конф. / отв. ред. И.Т. Шатохин (г. Белгород, 23–24 января 2009 г.). Белгород: Изд-во БелГУ, 2009. С. 138–142.

Khalanskii M., Bagalei D. (sost.). Istoriko-filologicheskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushhestvovaniya (1805–1905). Har'kov: Tipografija Adol'fa Darre, 1908. VIII, 168, 390, XII s., 15 l. portr. (In Russian)

Халанский М., Багалей Д. (сост.). Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1908. VIII, 168, 390, XII с., 15 л. портр.

Kharkivskiy universytet u spohadakh yoho vykladachiv ta vykhovantsiv: U 2 t. T. 2. / ukl. B. P. Zaitsev, V. Yu. Ivashchenko, V. I. Kadieiev ta in.; vstup. stattia V. Yu. Ivashchenko; nauk. red. S. I. Posokhoj; Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i Ukrainskoho tovarystva okhorony pamiatok istorii ta kultury. Kharkiv: Saga, 2010. 552 s. (In Ukrainian)

Харківський університет у спогадах його викладачів та вихованців: У 2 т. Т. 2. / укл. Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, В. І. Кадєєв та ін.; вступ. стаття В. Ю. Іващенко; наук. ред. С. І. Посохов; Центр пам'ятокознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Харків: Сага, 2010. 552 с.

Kohut Z. Korinnia identychnosti: studii z rannomodernoї ta modernoi istorii Ukrainy / nauk. red. T. Kurylo, pisliam. V. Kravchenka, per. z anh. S. Hrachovoi. Kyiv: Krytyka, 2004. 351 s. (In Ukrainian)

Когут З. Коріння ідентичності: студії з ранньомодерної та модерної історії України / наук. ред. Т. Курило, післям. В. Кравченка, пер. з англ. С. Грачової. Київ: Критика, 2004. 351 с.

Kotenko A., Martyniuk O., Miller A. "My sami nalezhymo do plemeni malorosskoho": do istorii ponyattia "maloros" u Rosiiskii imperii. *Ukrainskyi humanitarnyi ohliad* [Ukrainian Humanitarian Review]. 2012. No. 16–17. PP. 55–115. (In Ukrainian)

Котенко А., Мартинюк О., Міллер А. «Мы сами принадлежим к племени малорусскому»: до історії поняття «малорос» у Російській імперії. *Український гуманітарний огляд*. 2012. № 16–17. С. 55–115.

Kotenko A. Reviewed Work: *Za Viru, Tsaria i Kobzaria. Malorosiiski monarkhisty i ukrainskyi natsionalnyi rukh (1905–1917 roky)* by Klymentii K. Fedevych, Klymentii I. Fedevych. *Harvard Ukrainian Studies*. 2020. Vol. 37. No. 3/4. PP. 420–423.

Kovalev E. Recenziia: Fedevych K. K., Fedevych K. I. Za Viru, Tsaria i Kobzaria. Malorosiiski monarkhisty i ukrainskyi natsionalnyi rukh (1905–1917). *Kyivs'ki istorychni studii* [Kyiv Historical Studies]. 2018. T. 1. No. 6. S. 143–144. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.1.143144>. (In Ukrainian)

Ковалев С. Рецензія: Федевич К. К., Федевич К. І. За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905–1917). *Київські історичні студії*. 2018. Т. 1. № 6. С. 143–144. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.1.143144>.

Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 398 p.

Kravchenko V. V. Kharkov / Kharkiv: stolitsa Pogranich'ia. Vilnius: EHU, 2010. 357 s. (In Russian)

Кравченко В. В. Харьков / Харків: столица Пограничья. Вильнюс: ЕГУ, 2010. 357 с.

Martyniuk O. V. Rosijs'kyj natsionalizm iak sotsial'no-politychnyj fenomen u vyborchomu protsesi Pravoberezhnoi Ukrainy (1906–1912 rr.): dysertatsiia ... kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut imeni Ihoria Sikors'koho. Kyiv, 2016. 261 s. (In Ukrainian)

Мартинюк О. В. Російський націоналізм як соціально-політичний феномен у виборчому процесі Правобережної України (1906–1912 рр.): дисертація ... кандидата історичних наук: 07.00.01 «Історія України». Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. Київ, 2016. 261 с.

Mukhailyn I. L. Narys istorii zhurnalistyky Kharkivskoi hubernii 1812–1917. Kharkiv: Koloryt, 2007. 366 s. (In Ukrainian)

Михайлин І. Л. Нарис історії журналістики Харківської губернії 1812–1917. Харків: Колорит, 2007. 366 с.

Naumov S. “Malorosiiskyi proekt” XIX st. vs “ukrainskyi proekt”. *Izvestiia na Instituta za istoricheski izsledvaniia* [Proceedings of the Institute for Historical Research]. 2017. T. 34. S. 113–134. (In Ukrainian)

Наумов С. «Малоросійський проєкт» XIX ст. vs «український проєкт». *Ізвестія на Інститута за історически изследвания*. 2017. Т. 34. С. 113–134.

Otkrytie i pervye shagi dejatel'nosti Har'kovskogo sojuza russkogo naroda. Har'kov: Kommercheskaja tipografija, 1906. 14 s. (In Russian)

Открытие и первые шаги деятельности Харьковского союза русского народа. Харьков: Коммерческая типография, 1906. 14 с.

Pankov H. D. Vopros o sushchnosti religii v tvorchestve T. I. Butkevicha — postoiannogo avtora “Very i Razuma”. *Kulturna spadshchyna Slobozhanshchyny: zb. nauk. st.* Chyslo 2. Kharkiv: Kursor, 1999. S. 36–40. (In Russian)

Панков Г. Д. Вопрос о сущности религии в творчестве Т. И. Буткевича — постоянного автора «Веры и Разума». *Культурна спадщина Слобожанщини: зб. наук. ст.* Число 2. Харків: Курсор, 1999. С. 36–40.

Parfenova A. V. (sost.). Duhovnyj podvig v dele sluzhenija Cerkvi Hristovoj: k 150-letiju so dnja rozhdenija i 80-letiju so dnja konchiny doktora bogoslovija, professora protoiereja Timofeja Ivanovicha Butkevicha. Har'kov: Kursor, 2006. 237 s. (In Russian)

Парфенова А. В. (сост.). Духовный подвиг в деле служения Церкви Христовой: к 150-летию со дня рождения и 80-летию со дня кончины доктора богословия, профессора протоиерея Тимофея Ивановича Буткевича. Харьков: Курсор, 2006. 237 с.

Plokyh S. Kozatskyi mif. Istoriia ta natsiietvorennia v epokhu imperii / avtoryz. per. z anhli. M. Klymchuka. Kyiv: Laurus, 2013. 440 s., 40 il., 4 karty. (Serii «Zoloti vorota», vyp. 5). (In Ukrainian)

Плохий С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / авториз. пер. з англ. М. Климчука. Київ: Laurus, 2013. 440 с., 40 іл., 4 карти. (Серія «Золоті ворота», вип. 5).

Pocock J. Political Thought and History: Essays on Theory and Method. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 298 p.

Reient O. Nasylia i chornosotenyi teror v Ukraini. Kyiv: Arii, 2025. 320 s. (In Ukrainian)

Рейнт О. Насилля і чорносотенний терор в Україні. Київ: Арії, 2025. 320 с.

Reient O., Serdiuk O. Chornosotentsi: ukrainskyi aspekt (kinets XIX – 1917 r.). *Ukrains'kyy istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2021. No. 5. S. 91–99. <https://doi.org/10.15407/uhj2021.05.091>. (In Ukrainian)

Рейнт О., Сердюк О. Чорносотенці: український аспект (кінець XIX – 1917 р.). *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 91–99. <https://doi.org/10.15407/uhj2021.05.091>.

Shatalov D. Recenzia na: Klimenti I. Fedevitch and Klimenti K. Fedevitch, For the Faith, the Tsar, and the Kobzar: The Malorossian Monarchists and Ukrainian National Movement (1905–1917). *Ab Imperio*. 2018. No. 2. S. 201–212. <https://doi.org/10.1353/imp.2018.0034>. (In Russian)

Шаталов Д. Рецензия на: Клементій І. Федевич та Клементій К. Федевич, За Віру, Царя і Кобзаря: Малоросійські монархісти і український національний рух (1905–1917). *Ab Imperio*. 2018. № 2. С. 201–212. <https://doi.org/10.1353/imp.2018.0034>.

Shudryk I. O. Istoriiia filosofskoi dumky v Kharkivskomu universyteti: monohrafiia. Kharkiv: Kharkivskiy derzhavnyi universytet kharchuvannia ta torhivli, 2013. 318 s. (In Ukrainian)

Шудрик І. О. Історія філософської думки в Харківському університеті: монографія. Харків: Харківський держ. ун-т харч. та торгівлі, 2013. 318 с.

Shvets V. V. Protoierej Timofej Butkevich — bogoslov i lichnost' dlja podrazhanija. Har'kov: Majdan, 2015. 272 s. (In Russian)

Швець В. В. Протоіерей Тимофей Буткевич — богослов и личность для подражания. Харьков: Майдан, 2015. 272 с.

Silvanovych S. Shevchenkiv mif u miskoho publichnoho prostoru Katerynoslava kintsia XIX — pochatku XX st. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2023. No. 2. S. 79–95. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.079>. (In Ukrainian)

Сільванович С. Шевченків міф у міському публічному просторі Катеринослава кінця XIX — початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2023. № 2. С. 79–95. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.079>.

Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*. 1963. Vol. 8. PP. 3–53. <https://doi.org/10.2307/2504188>.

Smith A. D. Natsionalna identychnist / per. z anhł. P. Tarashchuka. Kyiv: Osnovy, 1994. 224 s. (In Ukrainian)

Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Тарашука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

Svitlenko S. I. Dmytro Yavornytskyi: vchenyi ta pedahoh v ukrainskomu intelektualnomu spivtovarystvi. 2-he vyd. Dnipro: LIRA, 2017. 312 s. (In Ukrainian)

Світленко С. І. Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві. 2-ге вид. Дніпро: ЛІРА, 2017. 312 с.

Tolochko A. Kievskaja Rus' i Malorossija v XIX veke. Kiev: Laurus, 2012. 256 s. (In Russian)

Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. Киев: Laurus, 2012. 256 с.

Ukrainska identychnist' i movne pytannia v Rosiis'kii imperii: sprobа derzhavnoho rehuliuвання (1847–1914): Zbirnyk dokumentiv i materialiv / vidp. red. H. Boriak; uporiad.: H. Boriak, V. Baran, L. His'tsova, L. Demchenko, O. Muzychuk, P. Naidenko, V. Shandra; NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy; Ukrderzharkhiv, TsDIAK Ukrainy. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2013. LXII, 810 s. (In Ukrainian)

Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк; упорядн.: Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра; НАН України. Інститут історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. Київ: Інститут історії України, 2013. LXII, 810 с.

Zakharchyn N., Sheptytska L. Kholmske pytannia v otsyntsi hazety “Rada” u 1909–1912 rr. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia «Istoriia»* [Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History]. 2012. Vyp. 2. S. 230–234. (In Ukrainian)

Захарчин Н., Шептицька Л. Холмське питання в оцінці газети «Рада» у 1909–1912 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. 2012. Вип. 2. С. 230–234.

Zayarnyuk A. Supranational Patriots? Review essay on the book by Klimenti I. Fedevitch and Klimenti K. Fedevitch, *For the Faith, the Tsar, and the Kobzar: The Malorossian Monarchists and Ukrainian National Movement (1905–1917)*. *Ab Imperio*. 2018. No. 2. PP. 225–229. <https://doi.org/10.1353/imp.2018.0036>.

Pavlo Yermieiev

Candidate of History, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: p.v.ermeev@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-2645>

ORTHODOX RELIGION, LITTLE RUSSIAN IDENTITY, AND IMPERIAL NARRATIVE IN THE WORKS OF A KHARKIV BLACK HUNDRED ACTIVIST: THE CASE OF ARCHPRIEST TYMOFIY BUTKEVYCH (1854–1925)

The study aims to throw light on the complex ideological synthesis underlying the writings of Tymofiy Butkevych — a prominent representative of the white clergy and one of the most influential Black Hundred activists in Kharkiv at the turn of the 20th century. Analyzing his journalism and academic scholarship, the paper reconstructs the intertwining of the three key elements of Butkevych's worldview: Orthodox tradition, Little Russian identity, and imperial narrative. Butkevych appears as a typical representative of the conservative strand in the Little Russian discourse. His stance combined unwavering loyalty to the Russian Empire with a pronounced regional patriotism. He interpreted Ukrainian cultural and historical

particularity as a form of Russianness, which allowed him to stress the ethnic and cultural uniqueness of “Little Russians” while at the same time denying their political subjecthood. An important aspect of the study is the analysis of Butkevych’s historical narratives. In his works, the Cossack myth received a distinctive interpretation: the events of 1654 were represented as “unification”, and the images of the Koliivshchyna (Honta, Zaliznyak) — as symbols of Orthodox resistance. In a manner typical of Little Russian identity, Butkevych portrayed Taras Shevchenko as a fighter against Catholic and Jewish influence and an ally in the struggle against “Little Russian separatism”. Butkevych used the term “Ukraine” as a synonym for “Little Russia”, integrating it into the imperial discourse, and expanded the notion of the Ukrainian space through the concept of the “South of Russia”. Butkevych’s political speeches, particularly on the subject of the Kholm region, employed ethnographic arguments, which indicates the adoption of elements of modern nationalism, built on the pre-modern identities constructed in the Synopsis of 1674. The study lays bare the limitations of simplistic binary models of “imperial vs. national” and highlights the plural and layered nature of identities in the Ukrainian lands of the Russian Empire. The case of Butkevych shows that at the outset of the 20th century the boundary between “Little Russian” and “Ukrainian” was more permeable than historians often admit. His thought illustrates the need for a more nuanced approach to the study of conservative ideologies, accepting that they could combine imperial and regional elements in diverse ways.

Keywords: Tymofiy Butkevych, Orthodoxy, religion, church, Little Russian identity, imperial narrative, Black Hundreds, Ukrainian question, Russian Empire, national identity, historiography, intellectual history.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису. Крім того, автор повністю дотримувався етичних норм, зокрема щодо уникнення плагіату, фальсифікації даних і дублювання публікацій.

У роботі не використано ресурси штучного інтелекту.

Conflict of Interest

The author declares the absence of any conflict of interest regarding the publication of this manuscript. In addition, the author has fully adhered to ethical standards, including the avoidance of plagiarism, data falsification, and redundant (duplicate) publication.

No artificial intelligence tools were used in the preparation of this work.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026.

Date of the article’s initial submission to the Journal: 05.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.02.2026.

Date of acceptance of the article for publication after peer review: 23.02.2026.

Дата публікації: 20.03.2026.

Date of publication: 20.03.2026.